सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (EPM) अन्तरगत स्नातकोत्तर तह एम.एड दोस्रो वर्षको Ed-598 विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

तुलसीकुमार खड्का

परीक्षा रोल नं. २१४०१५८/२०६६

त्रि.वि.द.नं. ५५५-८७

क्या.रोल नं.: २५७

शैक्षिक वर्ष २०६४/०६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

साउन, २०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG

☎ : 021–545617
☎ : 021–545717

स्थापित :२०४८

फ्याक्स : 021–545717
E-mail: sukunac@yahoo.com

पत्र सङ्ख्या :
चलानी नम्बर :

मिति :...............................

विषय : सिफारिस पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्र श्री तुलसीकुमार खड्काले **सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका** शीर्षकको शोध-पत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । उहाँको यस शोधपत्र लेखनप्रति म सन्तुष्ट भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....
अशोक वस्नेत
शोध निर्देशक

मिति : २०७०/ /

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ ☎ : 021–545617

INDRAPUR, MORANG ☎ : 021–545717

स्थापित : २०४८ फ्याक्स : 021–545717

E-mail: sukunac@yahoo.com

पत्र सङ्ख्या :

चलानी नम्बर :

मिति : ....

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सुकुना वहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङ, शिक्षा शास्त्र सङकाय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र श्री तुलसीकुमार खड्काले उक्त तहको द्धितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि तयार गर्नु भएको **सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका** शीर्षकको शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	....
२.	अशोक बस्नेत	शोध निर्देशक	....
३.		बाह्य परीक्षक	....

.मिति : २०७०/ /

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न **सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न प्रारम्भ देखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरिवेक्षण, मार्ग निर्देशन र अमूल्य सुझाव दिनुहुने सह-प्राध्यापक श्री अशोक वस्नेतज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्दा अमूल्य सुझाव दिनुहुने सह-प्राध्यापक श्री केशव प्रसाद भट्टराई र शोधलाई आवश्यक सुझाव र स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने सहायक क्याम्पस प्रमुख तथा विभागीय प्रमुख श्री लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठज्यूमा हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु साथै यस विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनको क्रममा तथ्याङक एवम् सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमुना छनोटमा परेका विद्यालयको प्र.अ.,शिक्षक, सहयोगी कार्यकर्ता, वि.व्य.स. अध्यक्ष, स्रोतव्यक्ति, विद्यार्थी र अभिभावकहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रमा भएका शुद्धाशुद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने मित्र मोहन खतिवडा प्रति अभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखन कार्यमा निरन्तर सहयोग पुऱ्याउने मेरी श्रीमती जानुका खड्कालाई हृदय देखिनै धन्यवाद दिन चाहान्छु । अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन डिजिटल फोटो स्टुडियो तथा कम्युनिकेशन सेन्टर, सुकुना मोरङका प्रोप्राइटर भाइ धर्मेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

मिति २०७१ साउन

तुलसीकुमार खड्का

शोधसार

सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रको भूमिका नामक यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्यमा स्रोतकेन्द्र मार्फत सञ्चालन गरिने कार्यहरूको खोजी गर्नु तथा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप अभिवृद्धिका लागि सञ्चार सम्बन्धी वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यो अनुसन्धान परिमाणात्मक एवम् गुणात्मक ढाँचामा आधारित भई निर्माण गरिएको छ । साथै यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि खोटाङ् जिल्लाका २७ वटा स्रोतकेन्द्र मध्ये उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा १वटा स्रोतकेन्द्र छनोट गरिएको छ । उक्त स्रोतकेन्द्र अन्तरगतका १जना स्रोतव्यक्ति र ४ वटा विद्यालयहरुका ४ जना प्रधानाध्यपक र ६ जना शिक्षकहरुलाई उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा छनोट गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यलाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउन सूचना सङकलन कालागि मुलतः २ प्रकारका स्रोतहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रश्नावली र कक्षा अवलोकन फारामलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा विद्यालय तथा स्रोतकेन्द्रमा प्राप्त अभिलेखलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

स्रोतकेन्द्रमा सञ्चारको लागि आवश्यक पर्ने वातारण कायम भएको देखिएन, स्रोत व्यक्तिलाई अहिलेको बढ्दो परिस्थिति र अत्याधिनुक प्रविधिसँग घुलमिल हुन साथै नयाँनयाँ सञ्चारको साधन सञ्चालन गरिने तालिम सञ्चालन भएको देखिएन । स्रोतकेन्द्रमा कम्प्युटर प्रणाली लागू भएको देखिएन साथै पूर्व सेवाकालिन, विषयगत तालिम, अनौपचारिक शिक्षा सम्बन्धी तालिम र द्वन्द्व व्यवस्थापनका विविध तालिमहरू सञ्चालन भएको देखिएन । यस्ता तालिमहरू अल्पकालिन, दिर्घकालिन र पूर्नताजगिका रूपमा आवश्यकता अनुसार प्रदान गर्नु पर्ने देखियो । स्रोतकेन्द्रले विद्यालयहरूलाई विद्यालय सुधार योजना, विद्यालय स्तरीय वार्षिक कार्य योजना निर्माण गर्न लगाई कार्यान्वयन गर्न लगाईएको पाइयो । स्रोतकेन्द्र स्तरीय वार्षिक कार्ययोजना निर्माण भई कार्यान्वयन गरेको पाइयो । स्रोतव्यक्तिहरूले विद्यालय निरीक्षण, तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अभिलेख व्यवस्थापन, कक्षा अवलोकन नमुना पाठ प्रर्दशन गर्ने गरेको पाइयो । शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि सम्बन्धमा तालिम सञ्चालन, अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन, शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोग र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकलाई सहयोग गरेको पाइयो । शैक्षिक भ्रमणको व्यवस्था र अतिरिक्त क्रियाकलापको सञ्चालन कम मात्रामा भएको पाइयो । अनौपचारिक कक्षा सञ्चालनमा सहयोग गरेको त्यति पाइएन । विभिन्न भेला बैठकको आयोजना, भेला बैठकमा विभिन्न विषयहरूको सञ्चार र सूचना प्रवाह गर्ने गराउने गरेको पाइयो । कक्षा अवलोकन र विद्यालय सुपरिवेक्षण

पश्चात दोहोरो सञ्चार कायम गरेको देखियो। जि.शि.का.बाट प्राप्त निर्देशन तथा सूचनाहरूलाई सेवाग्राहीहरूमा प्रवाह गर्ने गराउने गरेको पाइयो।

स्रोत केन्द्रमा नियमित रूपमा मासिक बैठक बस्ने गरेकाले शैक्षिक निर्णयहरू हुने गरेको तथा जि.शि.का. बाट आएका सूचनाहरू, परिपत्रहरू र निर्देशनहरूको सञ्चार हुने गरेको देखियो। त्यस्तै आवश्यकता अनुसार अभिभावक भेला विद्यालय व्यवस्थापन समितीका अध्यक्षहरूको बैठक, सर्वदलीय बैठक पनि बस्ने भएकाले शैक्षिक जागरण जनचेतना अभिवृद्धि भएको साथै सञ्चार सम्बन्धी कार्य भएको देखिन्छ। स्रोत व्यक्तिहरूले दिएको सुझावहरू कार्यान्वयन भएको देखिदैन। स्रोतव्यक्तिलाई कार्यालय सम्बन्धी कार्य गर्ने कर्मचारीको अभाव देखिन्छ। राजनीतिक कार्यकर्ताको रूपमा चिनिएका प्रध्यानाध्यापक र शिक्षकले स्रोतव्यक्तिलाई आग्रह र पूर्वाग्रहका कारण अवमूल्यन समेत गरेको देखिन्छ। सञ्चार सम्बन्धी स्रोतकेन्द्रमा न्यूनतम पूर्वाधार पनि नभएको देखिन्छ। स्रोतकेन्द्रमा कम्प्युटर फोटोकपी मेसन र प्रिन्टरको आवश्यकता देखिन्छ। तालिमहरू सञ्चालन गर्नका लागि प्रोजेक्टरको पनि व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ र स्रोत व्यक्तिहरूलाई कम्प्युटर सम्बन्धी तालिमको आवश्यकता देखिन्छ।

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

सिफारिस पत्र

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञताज्ञापन

शोधसा

विषयसूची

तालिका सूची

सङ्क्षिप्तशब्दको पूरा रूप

परिच्छेदएकः परिचय **१-८**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ५

१.३ अध्ययनको औचित्य ६

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ७

१.५ अनुसन्धानात्मकप्रश्न ७

१.६ अध्ययनको परिसीमा ८

१.७मुख्यशब्दावलीहरूको परिभाषा ८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनतथा सैद्धान्तिकखाका **९-१५**

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ९

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिकखाका १३

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता १५

परिच्छेदतीन : अध्ययनविधि **१६-१८**

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १६

३.२ जनसङ्ख्या र नमुनाको आकार १६

३.३ नमुना छनोट १६

३.३.१ नमुना छनोटकाआधार १७

३.३.२ नमुना छनोटविधि १७

३.४ अनुसन्धानका साधनहरु १७

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू १७

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलनविधि १८

३.७तथ्याङ्क विश्लेषणविधि १८

परिच्छेदचार : तथ्याङ्कको प्रस्तुति, व्याख्या र विश्लेषण १९-४३

४.१ स्रोतकेन्द्र मार्फत सञ्चालनगरिने कार्यहरु १९

४.१.१ स्रोतकेन्द्र मार्फत सञ्चालनहुनुपर्ने कार्यहरू १९

४.१.२ स्रोतकेन्द्र मार्फत सञ्चालनभइ रहेका कामहरू २०

४.१.२.१ योजनानिर्माण र कार्यान्वयन २०

४.१.२.२ विद्यालयनिरीक्षण २१

४.१.२.३ तथ्याङ्क सङकलन र अभिलेख व्यवस्थापन २२

४.१.२.४ कक्षाअवलोकन / नमुना पाठ प्रदर्शन २३

४.१.२.५ शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि सम्बन्धीकार्यहरू

४.२ शिक्षण सिकाई क्रियाकलापअभिबृद्धिमा सञ्चारको अवस्था २८

४.२.१ शैक्षिककार्यसँग सम्बन्धित सञ्चार २८

४.२.१.१ स्रोतव्यक्तिको कक्षाअवलोकनपश्चात स्रोतव्यक्ति र शिक्षकबीचको सञ्चार २८

४.२.१.२ स्रोतव्यक्ति र विद्यालय परिवारसँग सञ्चार २९

४.२.२ अतिरिक्तकार्यक्रम सम्बन्धी सञ्चार ३०

४.२.२.१ अतिरिक्तकार्यक्रम सञ्चालनमा सञ्चार ३२

४.२.३ स्रोतकेन्द्र स्तरीय प्र.अ. बैठकमा सञ्चार ३३

४.२.३.१ स्रोतकेन्द्रमा सम्पन्नहुने अन्यबैठकहरूमा सञ्चार ३४

४.२.४ स्रोतकेन्द्रमा छलफल हुने विषयहरू ३६

४.३ सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रमा देखिएकाप्रमुख समस्याहरू ३७

४.४ सञ्चार व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानकाउपयाहरू ४१

परिच्छेदपाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू **४४-४७**

५.१ प्राप्ति ४४

५.२ निष्कर्ष ४६

५.३ सुझावहरू ४७

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिकाशीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
१. योजनानिर्माण र कार्यान्वयन	२०
२. विद्यालयनिरीक्षण	२२
३. तथ्याङ्क संकलन र अभिलेख व्यवस्थापन	२३
४. कक्षाअवलोकन	२४
५. शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि सम्बन्धिकार्यहरू	२५
६. कक्षाअवलोकनपश्चात स्रोतव्यक्ति र शिक्षकवीचको सञ्चार	२९
७. स्रोतव्यक्ति र विद्यालय परिवारसँग सञ्चार	३०
८. अतिरिक्तकार्यक्रम सम्बन्धमा	३१
९. अतिरिक्तकार्यक्रममा सञ्चालनमा सञ्चार	३२
१०.स्रोतकेन्द्र स्तरीय प्र.अ. वैठकमा सञ्चार	३४
११. स्रोतकेन्द्रमा सम्पन्नहुने अन्य वैठकहरू	३५
१२. स्रोतकेन्द्रमा छलफल हुने विषयहरू	३६
१३. सञ्चार व्यवस्थापनमा स्रोतकेन्द्रमा देखिएकाप्रमुख समस्याहरू	३८
१४. सञ्चार व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानकाउपयाहरू	४१

सङ्क्षिप्तशब्दको पूरा रूप

प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
मा.वि.	माध्यमिकविद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिकविद्यालय
वि.व्य.स.	विद्यालयव्यवस्थापन समिति
वि.नि.	विद्यालयनिरीक्षक
जि.शि.का.	जिल्लाशिक्षाकार्यालय
उ.रा.शि.आ	उच्च राष्ट्रिय शिक्षाआयोग
गा.वि.स.	गाउँविकास समिति
ने.रा.प्रा.वि.	नेपाल राष्ट्रिय प्राथमिकविद्यालय
रा.शि.यो.आ.	राष्ट्रिय शिक्षा योजनाआयोग
रा.यो.आ.	राष्ट्रिय योजनाआयोग
स्रो.व्य.	स्रोतव्यक्ति
शै.सा	शैक्षिक सामग्री
आ.प्रा.शि.प	आधारभूततथाप्राथमिकशिक्षा परियोजना
उ.मा.शि.प	उच्चमाध्यमिकशिक्षा परिषद्
मौ./लि.	मौखिक / लिखित